

Спiрні питання щодо визначення механiзму вчинення злочину та його класифiкацiя

УДК 343.98

Актуальнiсть теми дослідження. Кожний людський вчинок, в тому числі і злочинний, має відповідний механізм вчинення. У зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу суттєво розширюється арсенал науково-технічних засобів і приладів, що значно збільшує можливість вчинення злочинів та умов, у яких здійснюється та розвивається злочинна діяльність. Відповідно, удосконалюються відомі й формуються нові механізми вчинення злочинів.

Для того, щоб ґрунтовно дослідити механізм вчинення злочину, його елементи та їх взаємозв'язок, необхідно спочатку визначити його поняття та зміст. Дійсно, навряд чи можна дослідити те чи інше явище, не встановивши послідовності дій суб'єктів, не дослідивши подій, які змінюють одна одну.

Так історично склалося, що на сьогодні не існує єдиного поняття механізму вчинення злочину. Навіть деякі вчені ототожнюють поняття механізм злочину з кримінально-правовим поняттям склад злочину. Вище викладене і обумовлює актуальність даної статті.

Метою даної статті є висвітлення понять механізму вчинення злочину та його класифікації, які пропонують різні вчені, і на основі цього запропонувати власне визначення механізму вчинення злочину.

Для того, щоб висвітлити сучасне розуміння механізму вчинення злочину, необхідно спочатку визначити саме поняття "механізм".

Якщо розглядати механізм з філософської точки зору, то під ним слід розуміти систему рухів та подій, а також влаштування або пристосування, в якому і за допомогою якого здійснюються ці рухи, які визначаються законами природи [17, с. 266].

Механізм (рос. механизм, англ. mechanism, нім. die Vorrichtung, (mechanische) die Einrichtung, das Werk, der Mechanismus) – сукупність проміжних етапів або процесів будь-яких явищ [12].

Першим хто дав криміналістичне поняття "механізм злочину" був О. М. Васильєв. Вчений вважав, що під механізмом злочину треба розуміти процес вчинення злочину, у тому числі його спосіб і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням слідів матеріальних і нематеріальних, що можуть бути використані для розкриття і розслідування злочину [7, с. 7-8].

Поняття і категорії "механізм злочинної діяльності" увійшовши в науку криміналістики відразу стали представляти собою один із перспективних напрямків у дослідженнях вчених-криміналістів.

Так, наприклад А. Ф. Волобуєв стверджує, що поняття механізму злочину в криміналістиці є спорідненим з поняттям складу злочину в кримінальному праві, оскільки обидва вони сформувались в результаті вивчення спільного об'єкту – злочинності, але під різними кутами зору. Використовуючи це поняття, криміналістика акцентує увагу на функціональному боці протиправної діяльності як системи детермінованих діянь і відносин на шляху досягнення злочинної мети (настання злочинного результату). Тому поняття механізму злочину є більш широким за своїм змістом у порівнянні з поняттям складу злочину [3, с. 16 – 17].

Поряд з цим, деякі вчені наполягають на такій точці зору, що механізм вчинення злочину являє собою лише складову ознаку складу злочину, таку як об'єктивна сторона, яка проявляється у формі діяння (дії чи бездіяльності), що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони.

Такий вчений, як В. А. Образцов стверджував, що механізм злочину являє собою динамічну систему протиправних та інших пов'язаних з ними актів поведінки і зумовлених ними явищ, які мають криміналістичне значення і реалізуються в окремих умовах, виразі та направленості [14, с. 22]. Тобто поняття механізму злочину на думку цього вченого було більш абстрактним ніж у В.О Василюва.

Поряд з цим, М. П. Яблоков зазначав, що механізм вчинення злочину – це тимчасовий і динамічний порядок зв'язку окремих етапів, обставин, факторів підготовки, вчинення і приховування слідів злочину, які дозволяють відтворити картину процесу його вчинення [18, с. 50].

У свою чергу Р. С. Белкін механізм злочину визначав як багатокомпонентну динамічну систему, утворену діями суб'єкта злочину, спрямованими на досягнення певного результату у відношенні конкретного предмета злочинного посягання; діями потерпілого і осіб, які стали випадковими учасниками події, яка відбувалась в конкретних умовах і за обставин, сукупність яких детермінує спосіб вчинення і приховування злочину, зв'язки і відносини між елементами механізму злочину [1, с. 47].

Так, визначення механізму вчинення злочину М.П Яблокова та В. А. Образцова за змістом схожі між собою. Але якщо порівнювати ці два визначення поняття механізму вчинення злочину з тим, яке запропонував вчений Р. С. Белкін, то помітні в них деякі неточності. Оскільки необхідно було б більш змістовно та повно висвітлити його зміст, виділили центральну фігуру механізму злочину – суб'єкт, дія та поведінка якого у кінцевому підсумку і є предметом дослідження.

Як видно зі змісту поняття, яке запропонував Р. С. Белкін, криміналістична концепція механізму злочину пов'язана з фундаментальними положеннями криміналістики, а також перш за все із закономірностями виникнення та розвитку зв'язків і відносин в складі злочинної діяльності суб'єкта злочину. Крім цього вона пов'язана з формуванням та реалізацією способів підготовки, вчинення та приховування злочину, виникнення і перебігом пов'язаних зі злочинном явищ до і після його вчинення, а також із виникненням криміналістично важливої інформації про злочин і його учасників, яка використовується для розкриття та розслідування злочинного протиправного діяння.

Під способом вчинення злочину зазвичай в криміналістиці розуміють дії суб'єкта, які обумовлені цілим рядом суб'єктивних та об'єктивних факторів по підготовці вчиненню та приховуванню злочину. Але слід відмітити, що не завжди спосіб вчинення злочину містить у собі ці три компоненти. Даний аспект необхідно детально розглядати у співвідношенні з певним видом вчиненого злочину.

Натомість В. К. Гавло при розгляді механізму вчинення злочину з криміналістичної точки зору називає його “криміналістичним механізмом злочину”, визначаючи його як взаємодіючу систему елементів криміналістичної характеристики, яка відображає процес утворення його слідів, що мають значення для встановлення істини у справі [4, с. 191].

О. М. Кустов запропонував свою точку зору стосовно визначення механізму вчинення злочину. Так, він визначає його як систему процесів взаємодії учасників злочину, як прямих, так і непрямих, між собою і з матеріальним середовищем, поєднаних із використанням відповідних знарядь, засобів та інших окремих елементів

обставокки. Механізм злочину закономірно обумовлює виникнення криміналістично значимої інформації про злочин, його учасників та результати [10, с. 11 – 12].

На думку О. Ф. Самоїлова, механізм вчинення злочину – це системний, складний, динамічний порядок взаємодії криміналістично важливих елементів злочинної діяльності суб'єкта і факторів об'єктивної дійсності, які визначають зміст злочинної діяльності і обумовлюють виникнення криміналістично важливої інформації [16, с. 28].

Дане визначення вчений обґрунтовує не тільки теоретично, але й також на основі проведеного опитування працівників правоохоронних органів, доводить правильність та змістовність його викладу.

Для більш глибокого дослідження механізму вчинення злочину О. Ф. Самоїлов співвідносить його з поняттям “криміналістична характеристика злочину”. І на основі дослідження приходить до висновку: “механізм вчинення злочину, можна вважати одним із елементів криміналістичної характеристики злочину. Необхідно акцентувати увагу на наступному факті. Елементом криміналістичної характеристики злочину є саме цілий механізм вчинення злочину, а не тільки спосіб його вчинення” [16, с. 35].

Такі вчені, як В. Я. Колдін та Ю. Г. Корухов механізм вчинення злочину ототожнювали з механізмом розслідування злочину, під яким розуміли сукупність взаємодіючих матеріальних систем і процесів, що утворюють злочин, який розслідується і обумовлюють виникнення джерел криміналістичної інформації [8, с. 333-334].

Розглянувши поняття механізму вчинення злочину, також треба зазначити про його предмет з точки зору криміналістики. Ним є група об'єктивних закономірностей, які визначають зміст механізму злочину, його формування та реалізацію. Вчення про механізм вчинення злочину досліджує закономірності процесів взаємодії суб'єкта та співучасників вчинення злочину між собою та із зовнішнім середовищем, а також закономірності, які обумовлюють виникнення криміналістично важливої інформації про сам злочин та його учасників.

Саме на основі вивчення цих закономірностей формуються науково обґрунтовані концепції та рекомендації в цілях удосконалення вже існуючих та розробки нових засобів та методів дослідження структури механізму вчинення злочину, а також встановлення їх взаємодії та взаємозалежності в процесі вчинення злочину. Крім цього вони застосовуються з метою удосконалення різних форм боротьби зі злочинністю, з використанням криміналістичних засобів та методів, а також з метою вдосконалення вже існуючих і розробки нових засобів, методів та методик виявлення, розкриття та розслідування конкретних злочинів.

Сутність механізму злочинного діяння на думку Н. Н. Дубинського, І. І. Карпенця, В. М. Кудрявцева та ряду інших вчених полягає в тому, що на основі потреб намічаються цілі протиправного проступку або групи дій, обираються засоби (знаряддя), які придатні для досягнення цих цілей. А так, як у кожної людини всі потреби знаходяться під контролем свідомості і волі, то їх реалізація передбачає кожен раз вироблення та прийняття нового рішення, а потім конкретний і не завжди одноразовий злочинний акт, одне злочинне діяння або групу дій [5, с. 30 – 34].

Вчений Л. В. Дундич механізм злочину вважає самостійною криміналістичною категорією, під якою розуміє складний, взаємообумовлений етапний (стадійний) динамічний процес взаємодії криміналістично значимих елементів, в першу чергу факторів об'єктивної дійсності та злочинної діяльності групового суб'єкта, спрямованої на вчинення злочинів, які у сукупності спричиняють виникнення криміналістично значимої інформації [6, с. 128].

Н. М. Ахтирська пропонує під механізмом вчинення злочину розуміти складну динамічну систему, яка складається не тільки із актів поведінки, але також з обумовлених ними явищ [2, с. 2].

Ми погоджуємося з деякими точками зору О. В. Самойлова, що для того, щоб визначення механізму злочину було повним і змістовним, необхідно, щоб у ньому була відображена його системність, а також динамічність явищ у дії системі. Крім цього повинні висвітлюватися зв'язки та взаємозалежність елементів даної системи, а також фактори об'єктивної та суб'єктивної направленості. На основі цього повинно бути висвітлено призначення механізму злочину.

Отже, проаналізувавши точки вчених-криміналістів стосовно поняття механізму злочину, вважаємо, що під ним слід розуміти системний, складний, динамічний процес взаємодії криміналістично важливих суб'єктивних, об'єктивних та інших факторів злочинної діяльності та криміналістично значимих елементів, які визначають зміст суспільно-небезпечної протиправної поведінки суб'єкта злочину і обумовлюють виникнення криміналістично важливої інформації.

Важливе при дослідженні механізму вчинення злочину є дослідження криміналістичної класифікації механізму злочину. Це дозволить, як зазначав О. М. Кустов, "диференційовано здійснити наукову розробку методичних рекомендацій, які вказують, яка специфіка притаманна розслідуванню подібних видів або груп злочинів, в залежності від підготовчих дій винного, від його дій по реалізації злочинного задуму або приховуванню наслідків, від дій потерпілого або інших учасників злочину, від того, чи мали вони очевидців даної події, якщо мали, то від характеру їх дій, від того, які саме елементи обстановки використовувалися суб'єктом для досягнення злочинного результату, в яких життєвих ситуаціях вчинявся злочин" [10, с. 78].

Механізм вчинення злочину класифікується в залежності від рівня. Можна виділити трьохрівневу систему: 1) загальний механізм вчинення злочину, тобто механізм злочину, як явище; 2) видовий механізм вчинення злочину, мається на увазі окремого виду чи групи злочинів; 3) безпосередній механізм вчинення злочину – механізм окремо взятого злочину.

Деякі вчені заперечують існування загального механізму вчинення злочину, а притримуються точки зору, що існує лише два види: видовий та безпосередній, аргументуючи це тим, що "існування першого рівня ... буде малоінформаційним і мати недостатнє значення для понять, які розглядаються" [16, с. 43 – 44].

Можна погодитися з точкою зору В. А. Образцова, який змістовно та обґрунтовано наполягав на тому, що даний рівень в системі механізму вчинення злочину та криміналістичної характеристики злочину є дуже важливим. Оскільки, як стверджує вчений, "формування криміналістичного вчення про злочин, складовим компонентом якого є криміналістична характеристика злочину, як раз і походить із загального, але не кримінально-правового, а криміналістичного змісту вказаного явища. Саме такого виду повинна стати характеристика основної розробки криміналістичних характеристик різних видів злочинів, які інтерпретують приблизно до особливостей свого об'єкта загальнотеоретичні дані, які отримані на вищому рівні абстрагування" [13, с. 13].

Але наголошуємо на тому, що ми підтримуємо його точку зору лише стосовно того, що загальний механізм вчинення злочину, тобто механізм злочину, як явища має право на існування. А стосовно того, що вчений наголошує на тому, що механізм злочину входить в якості окремого елемента в криміналістичну характеристику злочину [13, с. 8; 20, с. 46; 24, с. 43-56] ми не погоджуємося. Оскільки, як правильно зазначили вчені Т. В. Авер'янов та Р. С. Белкін, що механізм злочину – це самостійна категорія, яка відноситься до числа окремої криміналістичної теорії, тому що самостійна система не

може входити в якості складового елементу криміналістичної характеристики злочину як наукова абстракція, яка віддзеркалює типові ознаки, особливості, типовий зміст злочину даного виду і предмет доказування по справах тієї чи іншої категорії [9, с. 203].

О. М. Кустов запропонував в криміналістиці класифікувати механізми злочинів за наступними ознаками:

1) В залежності від структури кримінального закону: а) загальний (механізм злочинів проти особи; механізм злочинів в сфері економіки; механізм злочинів проти суспільної безпеки та суспільного порядку; механізм злочинів проти державної власності; механізм злочинів проти військової служби; механізм злочинів проти миру та безпеки людства); б) безпосередній (з двома групами підсистем); в) приватний;

2) За ступенем тяжкості: а) простий механізм злочину; б) складний механізм злочину;

3) За кількістю вчинених дій: а) одноактні механізми злочину; б) сукупні механізми злочину; в) складовий (двоактовий або багатоактовий); г) механізм триваючого злочину; г) механізм продовжуючого злочину;

4) За часом вчинення злочину: а) механізм одномоментного злочину; б) механізм злочину, який триває в часі;

5) За формами вини: а) механізм умисного злочину; б) механізм необережного злочину [10, с. 78 – 89].

Дана класифікація, безумовно, заслуговує право на існування та є важливою при вивченні механізму вчинення злочину. Але, на наш погляд, було б доцільнішим в основу класифікації залежності від структури кримінального закону покласти в основу поділ по родовому об'єкту злочинів. Також стосовно поділу за формами вини, необхідно також додати в класифікацію, крім механізму умисного та необережного злочину, ще й механізм із змішаною (подвійною) формою вини. Наприклад, коли особа вчиняє злочин з умислом (прямим чи непрямым) щодо діяння та необережністю (злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю) щодо наслідків (ч. 3 ст. 121 КК України, ст. 287 КК України тощо).

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник / Под ред. Р. С. Белкина. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – 990 с.
2. Ахтырская Н. Н. Классификация элементов механизма совершения преступлений, связанных с пластиковыми карточками [Электронный ресурс] / Н. Н. Ахтырская // Режим доступа к статье: <http://www.crime-research.org/>
3. Волобуев А. Ф. Проблемы методики расследования разграбления майна в сфере предпринимательства / Волобуев А. Ф. – Харьков: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 47 с.
4. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / Гавло В. К. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1985. – 333 с.
5. Дубинский Н. Н. Механизм преступного поведения / Дубинский Н. Н., Карпец И. И., Кудрявцев В. Н. – М.: Наука, 1981. – 248 с.
6. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 125 – 129 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abuv.gov.ua>
7. Криминалистика [підручник] / Под ред. А. Н. Васильева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 564 с.
8. Криминалистика социалистических стран [підручник] / Под ред. В. Я. Колдина. – М.: Юрид. лит-ра, 1986. – 512 с.
9. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. проф. Т. В. Аверьянова и проф. Р. С. Белкина. – М.: Новый юрист, 1997. – 398 с.

10. Кустов А. М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления / Кустов А. М. – М., 1997. – 228 с.
11. Механизм преступления [підручник] / Под ред. О. Л. Дубовика. – М., 1981. – 248 с.
12. Механизм [Электронный ресурс] // Режим доступа к документу: <http://uk.wikipedia.org>
13. Образцов В. А. Криминалистическая характеристика преступлений: дискуссионные вопросы и пути их решения // Криминалистическая характеристика преступлений. Сборник научных трудов / Под ред. В. В. Клочкова и др. – М.: Институт прокуратуры, 1984. – 106 с.
14. Образцов В. А. Теоретические основы раскрытия преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства / Образцов В. А. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 109 с.
15. Образцов В. А. Учение о криминалистической характеристике преступлений // криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. – М.: Юрист, 1995. – С. 38 – 50.
16. Самойлов А. В. Установление механизма совершения кражи в процессе расследования: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 / Самойлов Алексей Вячеславович. – Курск, 2003. – 223с.
17. Философский энциклопедический словарь – М: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
18. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступления // Криминалистика. / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М., 1995. – С. 43 – 56.

Сьоміна Н. А. Спiрні питання щодо визначення механiзму вчинення злочину та його класифiкацiї

Стаття присвячена аналізу рiзних пiдходiв до визначення поняття механiзму вчинення злочину та його класифiкацiї. На основi цього ми запропонували власне визначення механiзму вчинення злочину i його класифiкацiї.

Ключові слова: механiзм вчинення злочину, злочинна дiяльнiсть, спiсiб, дiї злочинця.

Сьоміна Н. А. Спорные вопросы относительно определения механизма совершения преступления и его классификация

Статья посвящена анализу различных подходов к определению понятия механизма совершения преступления и его классификации. На основе этого мы предлагаем собственное определение механизма совершения преступления и его классификации.

Ключевые слова: механизм совершения преступления, преступная деятельность, способ, действия преступника.

Siomina N.A. Disputes Regarding the Mechanism of Crime Commitment and its Classification

The article is dedicated to the analysis of different approaches which consider the definition of the term "the mechanism of crime commitment" and its classification. On the basis of it we purposed our own definition of mechanism of crime commitment and its classification.

Keywords: the mechanism of crime commitment, criminal activity, the manner of the offender, the actions of the offender